

Ümumi pedaqogika. Fənlərin tədrisi metodikası**Milli-mənəvi dəyərlərimizdən**

Gülarə Hüseynağa qızı Kərimova
BDU-nun Pedaqogika kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: mansur.manerov@mail.ru

Rəyçilər: ped.e.d., prof. L.N. Qasımova,
ped.ü.f.d. F.M. Allahverdiyeva

Açar sözlər: milli, mənəvi, dəyər, şagird, düzlük, doğruluq, inam, valideyn

Ключевые слова: народ, нравственность, ценность, ученик, честность, правдивость, вера, родитель

Key words: people, morality, value, student, honesty, truthfulness, faith, parent

Tərbiyənin təməli millilik zəmini üzərində qurulur. Onun təşkili və həyata keçirilməsi və-təndaşın gələcək normal inkişafını təmin edir. Milyon illərin təcrübəsindən irəli gələn bu fikir elmi pedaqogikada özünə hüquqi yer qazandırmışdır. Aristotel, Sokrat, H.Bəhmənyar, N.Tusi, N.Gəncəvi, M.M.Nəvvab, M.T.Sidqi kimi görkəmli şəxsiyyətlər bu məsələləri əsərlərində bu və ya digər dərəcədə əsaslandırmışlar. Sistemli olmasa da, bu problemin elmi əsaslarını şərh edə bilməmişlər.

Tarixin inkişafı gedişində insanların intellektual səviyyələri xeyli artmış, iqtisadi və sosial şəraitlərin müxtəlif tarixi mərhələlərdə artıb-azalmış, məktəblərin və müəllimlərin, tərbiyə müəssisələrinin sayı və şəbəkələri genişlənməmiş, məktəb və ailələrin tərbiyə vasitələri sırasına yeni informasiya vasitələri qoşulmuşdur. Bütün bunlar, böyüyən nəslin təlim-tərbiyəsinə əsaslı təsir göstərmiş və göstərməkdədir. Məhz bu baxımdan uşaqların milli-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyəsinin daim gündəmə gətirilməsi vacib məsələlərdən biri sayılmışdır.

Xalqın tarixi köklərindən süzülüb gələn milli-mənəvi dəyərlərindən biri düzlük və doğruluqdur. Doğru olmaq, mövcud həqiqətləri, obyektiv gerçəklikləri olduğu kimi görməkdir, onu bilmək və başqalarına olduğu kimi çatdırma bilməkdir. Xalqımız özünün əxlaq və tərbiyə-sində doğruluq və düzlüyə xüsusi diqqət vermiş və onun əhəmiyyətini qeyd etmiş, ali keyfiyyət kimi nəsilərə çatdırmağa çalışmışlar. Doğruluq əxlaqın çəki vahidi, milli-mənəvi dəyərlərimizin əsas anlayışlarından biridir. Tarixən insanlar doğruçu və düzlüyü daim dəyərlən-dirilmiş və hörmətlik rəmzinə çevrilmişdir. Belə adamlar el arasında sözü düz, əməli saf, əqidəsi təmiz şəxs kimi dəyərləndirilirlər. Təsədüfi deyildir ki, xalqın tarixi qaynaqlarından sayılan el ədəbiyyatında bu məsələyə geniş yer verilmişdir. “Doğruya zaval yoxdur”, “Doğru yolla gedən yorulmaz”, “Düzlük dost qalasıdır” kimi deyimlər bu qəbildəndir.

Aparılan araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, təbiətdə, cəmiyyətdə və insan tərbiyəsində baş verən dəyişiklikləri, onların səbəblərini öyrənmədən, bilmədən fikir söyləmək qəbahət sayılır. Çünki həqiqi olmayan fikirləri dinləyənlər onları həqiqət kimi qəbul edə bilirlər. Bu isə insanların həqiqətdən uzaq düşməsinə imkan yarada bilər. Ona görə də insanlar doğruluq və düzlük, mənəvi tərbiyənin sahibi olmaları ilə xalqın gözlərində yüksələ bilirlər. Deməli, doğruluğun əsas şərtlərindən biri hadisələr, cisimlər, insanlar haqqında düzgün məlumatlar toplamaq, obyektiv, düzgün nəticələr çıxarmaqdır. Başqa formada desək, həqiqi elmə yiyələnməkdir. Prof. Z.İ. Qaralov deyirdi: “Həqiqi elmi, biliyi olmayan bir şəxs hadisələri öz başa düşdüyü (ağılna gələn) şəkildə şərh etməyə səy göstərəcək, beləliklə də adamları çaşdıracaqdır. Belə adamlar yalançıdır” (2, s. 132). Doğruluq tərbiyəsi dedikdə, əsasən düz danış-

maq, həqiqətləri təhrif etmədən başqalarına çatdırmaq bacarığını formalaşdırmaq nəzərdə tutulur. Düzlük və doğruluq milli-mənəvi dəyərləri həm də ümumbəşəri xarakteri daşıyır. Lakin bu dəyərlər Azərbaycan xalqının mənəviyyatının ən başlıca göstəricilərindəndir. A. Bakıxanov yazırdı:

Düzlükdən qüdrətli bir dövlət yoxdur,
Ey Qüdsi düzlükdə səadət çoxdur (1, s. 107).

Doğruluğun əsasında inam dayanır. İnam olmasa insanlar hər şeyə şübhə ilə yanaşar, tez-tez öz fikrini dəyişər, mövqeyini müəyyən edə bilməz. İnam olarsa, insan tərəddüd etmədən, çəkinmədən fikrini ifadə edə bilər. İnam düzgün olarsa, insanın doğruluğu şübhə altında olmaz. Böyük Nizami düzlüyü doğruluğun təməli daşı, ürəyin düz olmasını isə ədalətin əsası hesab edirdi. İnsanları düzlüyə çağıran Nizami Gəncəvi deyirdi:

Əyri gülü tikan qucar, aldadar,
Bil ki şəkər qamışı düzlüyündən bal dadar (4, s. 196).

Düzlük və doğruluğun bir sıra komponentləri vardır. Bu sıraya daxildir:

— Valideyn doğruluğu. Uşağın qəbul etdiyi ilk şirin səs valideyn nitqidir. Valideynin nəvazişli sözləri, səsləri, qayğısı altında uşaqlar böyüyür, valideynləri ən müqəddəs varlıq kimi qəbul etdikləri üçün böyüdükcə onların sözlərinə inanır və o sözləri varlıqlarına köçürürlər. Valideyn necə danışarsa, hərəkət edərsə uşaq onun daşıyıcısına çevrilirlər. Uşaqları düzgün tərbiyə etmək üçün ailə düzlük-dogruluq abu-havasını ailədə yaratmağı vacib məsələ saymalıdır. Bunun üçün ailədə ilk növbədə qarşılıqlı hörmət, səmimiyyət, etibar və inam hissi yaradılmalıdır. Belə olan halda ailədə düzlük və doğruluğun olması qaçılmazdır. Digər tərəfdən, ailədə inamsızlığa, sərtliyə, qorxuya, xudbinliyə yol verilməməlidir. Əgər ailədə yalan danışmağın olduğunu gördükdə onun həmin an üstünü açmamalı, üsyankarcasına onu açıqlamamalı, yalan danışana onun aydın göründüyünü tədricən başa salmaq lazımdır.

— Müəllimin doğruluğu. Bildiyimiz kimi, müəllim məktəbdə aparıcı qüvvə, əsas simadır. Buna görə də müəllim daim şagirdlərə nümunədir. Müəlliminə yaxından bələd olan şagird onun səmimiyyətinə, düzlüyünə hörmət edir, ona oxşamağa çalışır. Müəllimin istər dərstdə, istərsə də dərstdən sonrakı tədbirlərdə sözündə düzlüyü, doğruluğu, hərəkətində onlara sadıqlığını ifadə etməsi şagirdlərin bu ruhda tərbiyə olunmalarına stimül verir.

— Dostlarının doğruluğu. Şagirdin ünsiyyət qurduğu şəxslərdən biri də dostlarıdır. Dostunu düzlükdə, doğruluqda sınayan şagird özünün prototipini gördükdə ona sadıq olur və əsl dostunu tapdığına sevinir. Bir-birinə hörmətlə yanaşır və işə çəkinmədən birlikdə rəvac verirlər.

— Sosial həyatda doğruluq. Təbiidir ki, düz və doğru olan adamlar bütün illərdə irəli çəkilir, tez-tez təriflənir, gördükləri işlər işıqlandırılır, onların xidmətləri dəyərləndirilir. Düzlük və doğruluğun daşıyıcısı olan şəxs onların fəaliyyətinə verilən dəyərlərdən qürurlanır, yaxınlarını da belə görməyə çalışırlar. Onlar bilirlər ki, düzlük və doğruluq şöhrətə və hörmətə gedən yoldur. Bu baxımdan da ailədə böyütdükləri uşaqların da bu ruhda tərbiyə olunmalarına və bu ruhda böyümələrinə çalışırlar. Nizami Gəncəvi doğru danışanları möhtəşəm şəxs hesab edir, düzlük və doğruluqdan bəhs edərkən belə deyir:

Düzlükdə artmışdır sözün qiyməti,
Düzlükdür hər şeyin ilk məziyyəti (4, s. 229).

Doğruçuluq azərbaycanlıların müqəddəs kredisudur. Fikrimizi fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın “Qafqaz” kitabından gətirdiyimiz bir nümunə ilə aydınlaşdırmaq: O, göstərdi ki, Bakıda üç xalqın arasında azərbaycanlılar sözbütövlükdə, düzlükdə seçilən ən möhtəşəm xalqdır. O, yazırdı: “Farsla həmişə ehtiyatlı olun, onun tək imzası sizə inam yox, ehtimal verə bilər. Erməni biləndə ki, doğru söz demək ehtiyatsızlıqdır, bu ehtiyatsızlıq onu iflas edə bilər, dilsizə və saxtakara çevrilib dünənki himayədarı bu gün bərk ayaqdadırsa ona nankorluq edər. Tatarın – azərbaycanlının imzasına ehtiyac yoxdur. Bircə sözü bəs edər. Düzlüklə doğruçuluq bir-birindən ayrılmaz əkiz qardaşlardır. Onları bir-birindən ayrı götürmək və fərqləndirmək çox çətindir. Doğruçu adama çox zaman düz adam kimi yanaşılır və ya təhlil edilir. Düzlük saflıqdır, təmkinlilikdir. Düz adam nəfsinin toxluğu, müdrik fikirləri ilə hamının sevimlisinə çevrilir. Düz adam bir sıra keyfiyyətləri özündə birləşdirir. Bunlardan biri insafıdır. İnsafı adam halallığı gözləyən şəxsdir. Belə şəxs görülən hər bir işdə halallıq axtarır, həmişə şahidliyini düşünür, insafsız olmaqdan qorxur. N.B.Vəzirov yazırdı: “Yer üzündə cənnət mümkündür, hərgah zəhər olsa, insaf olsa, vicdan olsa”. “Quranın “Əl Bəqərə” surəsinin 280-ci surəsində göstərilir ki, əgər sizə borclu olan şəxs çətin vəziyyətdə olarsa, ona vəziyyəti yaxşılaşdırmağa qədər möhlət verin. Əgər bilmək istəyirsinizsə borcu ona bağışlamağınız daha yaxşıdır”. İnsafı adam mənəbindən, əqidəsindən, peşəsindən asılılığı inkar edir. Vəziyyətdən, gördüyü işlərdən asılı olmayaraq, daim Allahdan qorxur. Düz şəxsin xarakter xüsusiyyətləri sırasında nəfs də mühüm yer tutur. Nəfis insanı çox halda pis əməllərə sövq etdirir. N.Tusi “Əxlaqi Nasiri” əsərində bu məsələyə geniş yer vermişdir. O, göstərdi ki, nəfsini (günahlardan) təmizləyən mütləq nicat tapmalıdır. Onu (günaha) batıran isə əlbəttə, ziyana uğrayandır. A.A. Bakıxanov övlad üçün mal-dövlət, pul, qızıl, altun yığan valideynləri ittiham edirdi. Atanın varı özü üçün və öz istedadı üçün yığılmışdır. O, dövlətdən oğula pay düşür. Nəfisi tərbiyə etmək, onu şagirdlərə aşılamaq, şagirdləri gözütöxlüğe, xeyirxahlığa, səxavətliyə yiyələndirmək lazımdır. Sədi Şirazi deyirdi:

Kini razı salsan qul olar sənə,
Nəfsi razı salsan əsir olarsan.

Düz şəxsin xarakter xüsusiyyətlərindən biri də şərəf və ləyaqət hissinin olmasıdır. Uzaq keçmişlərdə Azərbaycan torpağında məbədlərin qapısına iri hərflərlə insanlığa çağırış kimi səsələnən kəlamı yazılmışdır. Kəlamlardan biri belə idi. Dünyaya vəkil edilmiş mələk deyir: dünyada xeyir də vardı, şər də. Elələri vardır ki, nə xeyirdir, nə də şərdir. Kim bu üç şeyin üçünü də lazım olduğu kimi tanısa, canını mənim əlimdən qurtaracaq və sağ qalacaqdır, tanımasa onu ən əziyyətli şəkildə öldürəcəyəm. Bu o deməkdir ki, mən onu tədriclə, yavaş-yavaş, uzun müddət içərisində məhv edəcəyəm (5, s. 154). Bu kəlamları qeyd etməkdə məqsəd şagirdləri insanlığa, xeyirxahlığa, ədalətliyə, şərəfli, ləyaqətli ömür sürməyə yönəltməkdən ibarət idi. Bunları erkən yaşlardan şagirdlərin malına çevirmək üçün onlarda möhkəm əqidə formalaşdırmaq lazımdır. Bu sırada namuslu olmaq mühüm şərtlərdən biridir. Namus insan saflığının, müdrikliyin, ləyaqətin nəhəng daşındır. O, insanı düzlüyə, sözbütövlüyə, məsuliyyətliyə, vicdanlı olmağa yönəldir. Namus insanı daim paklığa, xeyirxahlığa, düz əməllərə sövq etdirir. Azərbaycanın böyük və tanınmış şairi M.Ə.Sabir “Uşaq və pul” şeirində namuslu olmanın insan üçün mühüm şərt olduğunu gündəmə gətirərək göstərir ki, uşaq qoca bir kişinin yoldan keçərkən yerə saldığı pulu görüb onu götürür və sahibinə vermək əvəzinə evə gətirir. Bunu gören ana oğlunu nəsihət edərək vicdanlı, namuslu olmağa səsəlir. O, deyir:

Gərçi pul çox fərəh fəzadır, oğul!
Leyk namus pak bahadır, oğul! (6, s. 21)

Namusluluğun ifadə formaları abır, həya, ismətdir. Abır-həya Azərbaycan xalqının soykündən gələn dəyərlərdəndir. Azərbaycanlılar öz geyimləri, danışmaları, yemək stolu arxasında, böyüklərlə münasibətində də özünü təzahür etdirir. Tarixən xalq öz milli geyimi ilə, üzlerini örpəyə bürüməklə bu keyfiyyəti təcəssüm etdirmişdir. Bu gün qeyd olunanlar kölgədə qalsa da, milli soykökümüzdən gələn bu dəyər özünü qoruyub saxlamaqdadır. Yenə də böyüklər danışanda kiçiklər susar, gəlinlər böyüklərin yanında övladlarına süd verməz, qucaqlarına alıb yedizdirmək, xoşagəlməyən sözlər işlətməzlər. Abır-həyalı adam ağıl və hisslərinə əsaslanaraq oturub-durmağını, gülüşünün yerini, əl-qol ilə danışığını dərk edir, lüzumsuz hərəkətlərə yol vermir. Təsadüfi deyildir ki, xalq pedaqogikasında bu məsələyə geniş yer verilmişdir. Xalq demişdir: “Abır harda çörək orda”, “Abrını abırsızdan saxla”, “Abrını yeyib, həyəcanı da belinə bağlayıb”, “Abırlı olmaq el-oba yanında üzü ağ olmaq deməkdir” və s. Düzlük və doğruluğu əks etdirən xüsusiyyətlərdən biri də alicənablıqdır. Uşaqların valideynlərlə qarşılıqlı ünsiyyəti, ailə üzvlərinin səmimi rəftarı həm də alicənablıq üzərində köklənir. Müəllimin şagirddə gördüyü ən kiçik nöqsanı belə görüb, onu böyük nöqsanla uzlaşdırıb çox şişirtməməsi, onun qüsurlarını görüb köməklik göstərilməsi alicənablığın formalarıdır. Alicənab adamlarda geniş ürək, işıqlı təbəssüm, sözbütövlülük özünü açıq-aşkar göstərmiş olur. Onların başlıca məramı insanlar arasında əmin-amanlığı qorumaq, insanların firavan yaşamasına sevinmək, ədalətli mövqe tutmaq, şərdən, pislikdən, paxıllıqdan uzaq olmaqdır. Düz adam mülayim, həlim, mehriban, səmimi, təvazökar, sadə və xeyirxah olur.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, doğruluq və düzlük tərbiyəsinin bir sıra cəhətləri vardır ki, onların məktəblilərə aşılması zəruri məsələlərdən biridir. Bu sıraya daxildir:

- sözlə əməlin vəhdəti doğruluğun atributlarındanıdır;
- doğruluq milli-mənəvi dəyərlərdəndir;
- doğruluq ağıla əsaslanır ki, o da adil insan olmağın ilkin şərtidir;
- insana doğru, insanlıq yolunu göstərən düzlükdür;
- doğruçu adamın sözü ilə özü birdir.

Şagirdlərdə düzlük və doğruluq hisslərinin necə aşılandığını öyrənmək məqsədilə orta məktəbin V-IX siniflərində dərs deyən ədəbiyyat, tarix, coğrafiya müəllimləri ilə sorğuların keçirilməsini məqsədəuyğun saydıq. İlk növbədə müəllimlərə “düzlük və doğruluq” anlayışını şagirdlərə necə aşılayırsınız sualı ilə müraciət etdik. Müəllimlərin cavabları çox da qaneedicilə olmasa da, fikirlərindən bu problemi az-çox mənimsəmələri, yeri gəldikcə onlardan qaynaqlana bilmələri aydın göründü. Lakin dərstdə onları necə tətbiq etmələri haqda heç bir söz demək istəmədilər. Buradan belə qənaətə gəlmək olur ki, müəllimlər düzlük və doğruluğun mahiyyətini bilsələr də, onu şagirdlərin təfəkkür məhsullarına çevirmələri haqda heç fikirləşməmişlər.

Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlinmişdir ki:

- şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmaları üçün düzlük və doğruluğu daim gündəmdə saxlamaq lazımdır;
- düzlük və doğruluğun insanın başıuca olmasında əsas şərt olması şagirdlərə başa salınmalıdır;
- “düz adam kimi hesab etmək olar” – fikri ilə uşaqlara müraciət etməli və onların mahiyyətini şagirdlərə öyrətmək lazımdır;
- problem baxımından özlərini xarakterizə etmələrinə şərait yaradılmalıdır.
- uşaqlarda düzlük və doğruluğun tərbiyə edilməsi üçün bütün vasitələrdən maksimum istifadə edilməlidir;
- uşaqlarda düzlük və doğruluğun tərbiyə edilməsi üçün nümunələr gətirilməli, bu xüsusiyyətləri daşıyan şəxslərlə şagirdlərin ünsiyyətinə nail olunmalıdır.

Məqalənin aktuallığı. Müasir dövrdə məktəbin qarşısında duran məsələlərdən biri mənəvi dəyərlərə məhəbbət onu qoruyub saxlamaq hisslərini formalaşdırmaqdır. Milli-mənəvi dəyərlərin mövcudluğu xalqın varlığı deməkdir. Böyüyən nəslin bu dəyərlərə hörmət və məhəbbət ruhunda formalaşdırılması mövzunu aktuallaşdıran məsələlərdəndir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə milli-mənəvi dəyərlərimizin yeniyetmələrə aşılmasının imkan və yolları işlənmiş, eyni zamanda görkəmli şəxsiyyətlərin milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı fikirləri ümumiləşdirilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən bu sahədə tədqiqat aparən şəxslər, o cümlədən orta məktəblərdə dərs deyən müəllimlər bir mənbə kimi istifadə edə bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Bakıxanov A. Bədii əsərləri. Bakı, Azərneşr, 1973.
2. Qaralov Z. Tərbiyə. II cild. Bakı, 2003.
3. Qasımova L, Mahmudova R. Pedaqogika. Bakı, Füyuzat, 2021.
4. Nizami Gəncəvi. Lirikə. Sirlər xəzinəsi. Şərəfnamə. Bakı, Yazıçı, 1988.
5. Fətəliyev X. Ailədə milli tərbiyə, Bakı, 1966.
6. Sabir xatirələrində. Tərtib edən: A.Zamanov. Bakı, Gənclik, 1982, 164 s.

Г.Г. Керимова

От наших национальных и моральных ценностей

Резюме

В статье говорится о воспитании честности и правдивости, которое считается одной из наших национальных и нравственных ценностей, и показаны возможности воспитания школьников в этом духе. При этом объяснялись составляющие прямолинейности и правдивости, ее атрибуты. Показано, какими качествами обладает натурал в современности и каковы его характеристики. Были обращены мнения видных ученых-педагогов по изучаемой проблеме, и приведены примеры оттуда.

G.H. Karimova

From our national and moral values

Summary

The article talks about the education of honesty and truthfulness, which is considered one of our national and moral values, and shows the possibilities of educating students in this spirit. At the same time, the components of straightness and truthfulness, its attributes, were explained. It has been shown what qualities a straight man has in modern times and what are his characteristics. The opinions of eminent pedagogic scientists regarding the studied problem were addressed, and examples were brought from there.

Redaksiyaya daxil olub: 05.06.2023